ЗМІСТ

Як ми говоримо

Подивитись анотацію та купити на **jurkniga.ua**

Анотація

«Як ми говоримо» — книжка, присвячена чистоті української мови. Книжка адресується тим, хто дбає про культуру мови й прагне запобігти помилковому слововживанню, перебороти лексичну розбіжність у визначенні однакових понять, уникнути невластивих українській мовній традиції зворотів і висловів.

У пошуках найкращого мовного еквівалента автор звертається до прикладів з класичної й сучасної літератури, фольклору й живого народного мовлення, розмірковує про багатющу скарбницю мовної спадщини українського народу.

Книга призначена для мовознавців, викладачів, студентів, журналістів.

Борис Антоненко-Давидович

ЯК МИ ГОВОРИМО

Видавництво
«Центр учбової
літератури» Київ – 2022

УДК 821.161.2
А 72

Антоненко-Давидович Борис. Як ми говоримо. / Борис
А 72 Антоненко-Давидович. – Київ: Центр учбової літератури, 2022. –
284 с.
ISBN 978-611-01-1464-6

«Як ми говоримо» — книжка, присвячена чистоті української мови.

Книжка адресується тим, хто дбає про культуру мови й прагне запобігти помилковому слововживанню, перебороти лексичну розбіжність у визначенні однакових понять, уникнути невластивих українській мовній традиції зворотів і висловів.

У пошуках найкращого мовного еквівалента автор звертається до прикладів з класичної й сучасної літератури, фольклору й живого народного мовлення, розмірковує про багатющу скарбницю мовної спадщини українського народу.

Книга призначена для мовознавців, викладачів, студентів, журналістів.

ISBN 978-611-01-1464-6

© «Центр учбової літератури»., 2021.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Мова — така ж давня, як і свідомість, писав Карл Маркс, підкреслюючи цим органічну єдність свідомості людини й її мови. Вона, як і «безпосередня дійсність думки», як висловився Маркс, є водночас і великим засобом спілкування людей, бо «виступає в цій функції для кожної людини тільки тому, що існує для інших».

Подібно до того, як мова кожної людини має індивідуальні риси — з багатою чи бідною лексикою, з уподобаними словами й зворотами, з простою чи складною будовою речення, так і мова цілого народу має свої виразні, тільки їй притаманні властивості, що позначаються не лише певними правилами сполучення звуків у слова й слів у речення, а вбирають у себе низку понять.

Людина може володіти кількома мовами, залежно від її здібностей, нахилів і прагнень, але найкраще, найдосконаліше людина має володіти, звичайно, рідною мовою. І це не тільки тому, що цією мовою, засвоївши її змалку, вона користується повсякденно, а й тому, що рідна мова — це невід'ємна частка Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі. З рідною мовою мають-бо зв'язок найдорожчі спогади про перше слово, почуте в колисці з материних уст, затишок батьківської хати, веселий гомін дитячого товариства й тихий шелест листя старої верби, під якою вперше зустрівся юнак із коханою дівчиною…

«Мова народу, — писав відомий російський педагог-демократ К. Ушинський у статті «Родное слово», — є найкращий, що ніколи не в'яне й вічно розвивається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється ввесь народ і вся його батьківщина; в ній перетворюється силою народного духу на думку, на картину й звук небо вітчизни, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й річки, її бурі й грози — ввесь той глибокий, сповнений думки й почуття голос рідної природи, який

промовляє так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який висловлюється так яскраво в рідній пісні, в рідних мелодіях, у вустах народних поетів». Є мови більш й менш розвинені, є мови, що своїм чарівним звучанням здобули світову славу, та наймиліша й найдорожча для людини — її рідна мова. Як просто й разом із тим зворушливо писав про це Тарас Шевченко:

Ну, що б, здавалося, слова…
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує!..

Бо рідна мова не тільки зберігає світлі спогади з життя і, людини й зв'язує її з сучасниками, — в рідній мові чується голос предків, у ній відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу.

«Найбільше й найдорожче добро в кожного народу, — казав колись класик української літератури Панас Мирний, — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування». Цю думку розвиває в згаданій статті К. Ушинський: «Покоління народу проходять одне за одним, але наслідки життя кожного покоління лишаються в мові спадщиною нащадкам. До скарбниці рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості, — одне слово, ввесь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові. Мова є найважливіший, найдорожчий і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живі й майбутні покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Вона не тільки виражає життєвість народу, але є саме це життя».

А якої ваги надавав користуванню рідною мовою й дбанню за її чистоту класик російської літератури І. Тургенєв! Коли пішла чутка, що він став писати свої художні твори французькою

мовою, І. Тургенєв спростував це в листі до С. Венгерова такими словами: «Я ніколи, жодного рядка в житті не написав не російською мовою; в противному разі я був би не художник, а просто паскуда. Як це можна писати чужою мовою, коли й своєю, рідною, ледве можеш дати собі раду з образами, думками тощо». В іншому листі І. Тургенєв писав: «Бережіть чистоту мови як святиню. Ніколи не вживайте іноземних слів. Російська мова — така багата й гнучка, що нам нема чого брати в тих, хто є біднішим за нас».

Українська поетеса-революціонерка Леся Українка дивилась на свою мову як на зброю:

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова…

Могутню визвольну силу бачив у рідному слові великий син українського народу Тарас Шевченко, пишучи:

… Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово .

Не дивно, що український народ ставився з такою пошаною, вірою й любов'ю до своєї мови, яка була йому на тернистих шляхах поневіряння в сумній минувшині, кажучи словами його найкращих представників, і за єдину зброю, й за єдину втіху. Цією мовою милувались також ті поодинокі іноземці, що побували на Україні й чули її співучу, мелодійну мову. Ось, приміром, як француз П'єр Шевальє в своїй книжці «Історія війни козаків проти Польщі», виданій у Парижі 1663 р., характеризує українську мову козаків: «Вона — дуже ніжна й сповнена пестливих висловів та надзвичайно тонких зворотів». Німецький поет Фридріх Боденштедт у середині XIX ст. так захопився українськими народними піснями та історичними думами, що вивчив українську мову й переклав німецькою

багато цих пісень і дум, видавши згодом антологію «Поетична Україна», в передмові до якої він піднесено писав про пісню й мову українського народу, вважаючи їх за досягнення народів усього світу. Відомий український і російський учений І. Срезневський сказав про українську мову: «Сила людей має переконання, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи вважить богемській щодо рясноти слів і висловів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка навіть у вигляді необробленому може стати нарівні з мовами, обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича».

Славнозвісний російський артист Л. Собінов, приїхавши на гастролі 1926 р. до Харкова, де він співав у опері Вагнера партію Лоенгріна, записав таке своє враження від і української мови: «Коли я одержав переклад Лоенгріна українською мовою и тоді ж, сівши за рояль, проспівав знамените звернення до лебедя, я мимоволі закричав: та це-бо звучить зовсім по-італійському: гарно, звучно, високо й поетично».

Можна було б наводити ще багато хвальних і піднесених висловів про українську мову діячів науки й мистецтва різних, близьких і далеких нам народів, та досить і цих, щоб бачити, як високо цінували вони нетлінний скарб українського народу, що його наші предки зберегли, незважаючи на всілякі заборони й утиски, передавши нам у спадщину. Згадаймо наостанку ще слова полум'яного борця проти самодержавства й кріпацтва, революційного демократа М. Чернишевського: «…не якихось там двісті чи триста років, а бозна-скільки віків говоритимуть українською мовою люди, що живуть на Дніпрі й далі на захід; у такому разі існуватиме й українська література бозна-скільки віків…» З усього сказаного ми бачимо, що мова — це щось далеко більше за механічний зв'язок між людьми, це — відбиток свідомості людини, це — прояв її. З того, як говорить та чи та людина, можна уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас,

розмаїтішою епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, що визначились би високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою. І разом із тим, як часто подибуємо людей, байдужих і неохайних до своєї мови й до мови свого народу взагалі! Хіба не доводиться інколи чути: «Чи не однаково, як я говорю? Вправно чи недолуго — то байдуже, аби лиш інші зрозуміли мене, що я хотів сказати». Ні, не байдуже! Російський радянський письменник К. Паустовський писав: «Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона — шкідлива своїм єством уже тому, що байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, теперішнього й майбутнього народу». Російський радянський письменник Ф. Гладков, який багато писав про чистоту й правильність російської мови, так висловився в одному, опублікованому після його смерті, листі: «Уся річ у тому, щоб оберігати свою мову від засмічення чужими словами й чужорідним вимовлянням. Треба твердо знати свою мову й любити прекрасне рідне мовлення. Не на честь російському літераторові виправдовуватись тим, що, мовляв, таке ось слово «побутує» в розмовній мові!.. Ну, досить. Закликаю вас боротись нещадно за чистоту рідної мови в усяких випадках». І наче перегукуючися з російським борцем за чистоту своєї мови, писав видатний український поет, учений і великий громадський діяч М. Рильський:

Як паросць виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно Й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі. Дбати за очищення мови від усякого засмічення й за дальше піднесення її культурного рівня — це обов'язок усього українського суспільства, не кажучи вже про тих людей, що безпосередньо працюють над мовою — вчених-

мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництв, викладачів рідної мови. Адже від мови наших підручників, газет, науково-популярної й художньої літератури багато залежить, чи мова мільйонів читачів удосконалюватиметься й збагачуватиметься, чи, — як іноді, на жаль, трапляється, — засмічуватиметься.

Мова — тонкий інструмент. В одних устах вона звучить із такою силою, що, кажучи словами І. Франка, «мов трубою, міліони зве з собою», в інших — тільки ріже слух, вона — мов те лушпиння без животворного зерна…

Якої великої ваги надавав наш народ у своїх приказках і повір'ях мові, людському слову! У народі вірили колись, що певним словом, яке мало хто й знає, можна скарби в землі знаходити, й хвороби та всякі недуги лікувати, й від лихої людини та звіра оборонитись. «Ласкавими словами й гадюк чарують», — каже одна українська приказка, а друга додає: «Слово — не стріла, а глибше ранить». «Гостре словечко коле сердечко», «Сказаного й сокирою не вирубаєш», «що вимовиш язиком, того не витягнеш волом», — запевняє народна мудрість. Та буває часом і таке, що могутній чинник дії на людський розум і серце обертається на ніщо, — тоді в народі кажуть: «Меле таке, що й купи не держиться», «Лепече, як той пустий млин», «Не тямить голова, що язик «лепече». І. Франко в одному вірші писав:

Слова — полова,
Але вогонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

Однією й тією ж мовою, незважаючи на красу її чи немилозвучність, можна, виходить, і полову віяти, й святий вогонь викрешувати. Усе залежить від того, як хто вміє володіти цим чарівним інструментом, що ним є мова.

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів,

письменників або вчителів-мовників, це — не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично.

Мова кожного народу не становить якоїсь відмежованої від сусідів, застиглої на віки вічні форми. Як живий організм, вона з часом зазнає певних змін підо впливом історичних, економічних і політичних чинників. Інколи це можна простежити протягом життя навіть одного покоління. Відмирають одні слова, а замість них постають нові; старішають морфологічні й синтаксичні конструкції, поступаючись перед новими, що більше відповідають вимогам часу; засвоюються лексичні елементи від сусідів, що зумовлюється політичними, економічними й культурними стосунками з ними; нові обставини життя, породжуючи нові поняття, жадають для них нового вислову; нарешті, соціальні зміни в побуті несуть із собою нові прислів'я, приказки й приповідки.

Тільки мертві мови, мови тих народів, що давно зійшли з історичної арени в небуття, наприклад, санскрит, латинь, старогрецька мова, лишаються незмінними. Утративши давно своє практично-побутове значення, вони не зазнають більше ні змін, ні розвитку, лишившись тільки лінгвістичними пам'ятками перейденої сивої давнини.

Змінюється й наша українська мова. Ніхто не скаже тепер на салют яса, як колись за козаччини («Із дванадцяти штук гармат гримали, ясу воздавали». — Історична пісня); протягом кількох десятиріч майже зникло слово комірне, й хіба тільки старі люди тепер знають, що це означає плату за квартиру («Чиста загибель тепереньки чоловікові: заробити нема де, землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні, а їсти мусиш!» — М. Коцюбинський); нове покоління знає переважно слово квартплата.

А хіба не зазнає відповідних змін і близька до нашої мови російська? Безперечно, зазнає. Хто каже тепер у Росії замість свобода — вольность, яке набуло в сучасній російській мові іншого значеннєвого відтінку, ніж за О. Пушкіна, що вживав

цього слова тільки в розумінні «свобода» («И знамя вольности кровавой я подымаю на Петра!»)? Не скажуть сучасною російською літературною мовою «печи пироги», як писав байкар І. Крилов «Беда, коль пироги начнет печи сапожник»), а тільки «печь пироги». Лайливе тепер російське сволочь означало за часів царя Петра І те, що нині росіяни звуть сводной командой. Навала й утеча військ Наполеона породили в російській мові слово шерамыжничать (канючити, випрошувати, старцювати) й шерамыжник (канюка, прошак, старець), що виникли від chere ami (дорогий друже) — постійного звертання по їжу голодних наполеонівських вояків. Таке широко вживане в сучасній російській мові слово, як стушеваться (знітитися, зніяковіти), виявляється, є зовсім молоде: воно прижилось тільки в XIX ст.

Такі українські слова, як мрія або годинник, — теж молоді, їм нема ще й ста років. Вони ввійшли до усної мови з художньої літератури, яка, відповідаючи на вимоги часу, створила їх на ґрунті наявних уже в народній мові слів мріятися й година. Цікаво відзначити, що, коли з'явилося в нашій мові слово годинник із відповідним розрізненням — стінний або кишеньковий, стало зникати давнє слово дзиґарі, яке теж позначало годинник, але не кишеньковий, яких раніше взагалі не було, а стінний чи на вежі.

Отак, як і все живе на світі, змінюється й мова живого народу. Якщо порівняти кілька мов, між котрими лежить не тільки просторова відстань, а й певний історичний період, ми побачимо дивне явище: різні мови мають дуже схожі слова. Чи не є подібним українське слово мати не тільки до російського мать, а й до німецького Mutter чи французького mere? Безперечно, є! Ба навіть виявляє схожість із латинським mater, із старогрецьким meter і з староіндійським mata. Або візьмімо слово брат і порівняймо з німецькимBruder, латинським frater і староіндійськимbhrata — знов упадає в очі подібність між ними. Чи ці слова випадково заблукали до нашої мови з давніх часів і далеких місць, чи є в цьому явищі якась закономірність, зумовлена певними причинами? Не важко здогадатися, що

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ... 3

ІМЕННИКИ ... 18
Називний відмінок у складеному присудку ... 18
Родовий чи знахідний відмінок додатка? ... 19
Родовий відмінок належності ... 20
Родовий відмінок часу ... 20
Особливість у вживанні давального відмінка ... 21
Давальний і кличний відмінки ... 21
Орудний відмінок дійової особи й знаряддя ... 22
Орудний відмінок часу ... 24
Родовий відмінок множини ... 25
Місцевий відмінок множини ... 26
Чоловічий чи жіночий рід? ... 26
ЗАУВАЖЕННЯ ДО НИЗКИ ІМЕННИКІВ ... 27

ПРИКМЕТНИКИ ... 79
Ступенювання якісних прикметників ... 79
Дієслова від вищого ступеня порівняння прикметників ... 81
Особливості деяких прикметників у словосполуках ... 81
ЗАУВАЖЕННЯ ДО НИЗКИ ПРИКМЕТНИКІВ ... 83

ДІЄСЛОВА ... 110
Дієвідміна слів дати, їсти, відповісти, розповісти, бути ... 110
Давноминулий час і описова форма з словами було, бувало 110
Наказовий спосіб ... 111
Віддієслівні іменники, дієслівні словосполуки ... 112
Дієслівні форми на -но, -то й пасивні дієприкметники ... 114
Числові особливості дієслова-присудка ... 116
Дієслова, що керують іменниками в певних відмінках ... 117
ЗАУВАЖЕННЯ ДО НИЗКИ ДІЄСЛІВ ... 121

ДІЄПРИКМЕТНИКИ ... 161
Активні дієприкметники, віддієслівні прикметники й пасивні дієприкметники ... 161

Пасивні дієприкметники ... 164
ЗАУВАЖЕННЯ ДО НИЗКИ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ... 165

ДІЄПРИСЛІВНИКИ ... 172
ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ ... 173

ЧИСЛІВНИКИ ... 175
Узгодження іменників із числівниками ... 175
Узгодження прикметників з іменниками при числівниках. 175
Збірні числівники ... 176
Кількісні й порядкові числівники часу ... 176
ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ЧИСЛІВНИКІВ ... 178

ЗАЙМЕННИКИ ... 180
Деякі відмінкові особливості ... 180
ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДЕЯКИХ ЗАЙМЕННИКІВ ... 181

ПРИСЛІВНИКИ ... 184
Загальні зауваження ... 184
ЗАУВАЖЕННЯ ДО НИЗКИ ПРИСЛІВНИКІВ ... 184

ПРИЙМЕННИКИ ... 193

СПОЛУЧНИКИ ... 199

ЧАСТКИ ... 202

ВИГУКИ ... 205

БАЖАННЯ ЛІТЕРАТОРА ... 207

СПОСТЕРЕЖЕННЯ МИТЦЯ ... 212

ЩОБ ЯСКРАВО Й ТОЧНО ... 217

ВАГОВИТІ ДРІБНИЦІ ... 252

ПІСЛЯСЛОВО ... 280

ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Борис Антоненко-Давидович

ЯК МИ ГОВОРИМО

Підписано до друку 02.03.2022р. Формат 60х84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 17,75. Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.

Книги, які можуть вас зацікавити

Ділова українська мова. Навчальний посібник

Фахова українська мова. Навчальний посібник

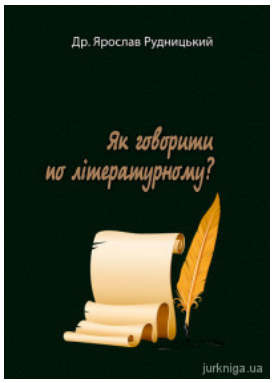

Як говорити по літературному? (Репринтне видання)

Пропаганда

Закон України “Про безоплатну правову допомогу”

Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень”

Перейти до галузі права
Ділове письмо та етика

ЮРКНИГА
від теорії до практики

Перейти на сайт →